

Ярослав Цецик

Національний університет водного господарства та природокористування

кандидат історичних наук, доцент (Україна)

e-mail: slavatsetsik@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2527-2155>

Researcher ID : <http://www.researcherid.com/rid/E-8054-2019>

Архівні документи про роль органів влади і православного кліру у формуванні позитивного іміджу чорносотенців на Волині на початку ХХ ст.

Анотація. Метою статті є дослідження ролі органів влади та православного духовенства у формуванні позитивного іміджу Союзу російського народу на Волині на початку ХХ ст. Автором проаналізовано комплекси архівних документів, в яких висвітлено ключові напрями діяльності органів імперської влади та православного духовенства у формуванні позитивного іміджу Почаївського відділу Союзу російського народу у досліджуваній період. **Методологія дослідження** ґрунтується на використанні спеціальних історичних методів (хронологічного та порівняльно-історичного) та загальнонаукових (аналізу, синтезу й узагальнення), статистичного методу, що у поєднанні з принципами історизму, об'єктивності та поліфакторності створили необхідні умови для неупередженого висвітлення поставлених завдань. **Наукова новизна роботи** полягає у тому, що автор на основі архівних документів та матеріалів періодичної преси з'ясував роль органів влади та православного духовенства у формуванні позитивного іміджу чорносотенців. Значна частина архівних документів цією роботою вводиться у науковий обіг уперше. **Висновки.** Унаслідок подій першої російської революції імперська влада пішла на ряд безпрецедентних поступок, відповідно до маніфесту від 17 жовтня 1905 р. дозволено діяльність політичних партій. Восени того ж року після об'єднання ряду монархічних структур утворено Союз російського народу. Незабаром Волинська губернія стала одним із провідних центрів чорносотенного руху в імперії. Чорносотенці користувалися підтримкою органів імперської влади, а на Волині біля витоків організації стояло православне духовенство, яке відіграло ключову роль у формуванні організаційної мережі СРН. Перебувавши на засадах непорушності основ самодержавства та православної церкви й одночасно здійснивши активну діяльність, спрямовану на дискредитацію своїх опонентів, чорносотенці приділяли увагу формуванню свого позитивного іміджу. Активну участь у цьому брало й православне духовенство регіону. Завдяки підтримці органів влади їм за досить короткий проміжок часу вдалося сформувати імідж «захисників селян та православної віри», звинувачуючи у всіх суспільних негараздах опонентів іногородців та іновірців. З одного боку, це сприяло зростанню авторитету СРН, а з іншого – загострювало і так складні міжконфесійні та міжнаціональні взаємовідносини на Волині.

Ключові слова: чорносотенці, архівні документи, Волинь, імідж, органи влади, православне духовенство.

Постановка проблеми. Об'єктивне дослідження ролі органів імперської влади і православного духовенства у формуванні організаційної мережі, пропаганди ідеології та іміджу чорносотенців дають змогу визначити їхню роль у суспільно-політичному житті Волині, проаналізувати ключові принципи імперської політики, висвітлити ставлення до представників інших конфесій та етногруп, з'ясувати, які заходи вживалися для протидії опонентам організації з боку силових структур, дослідити еволюцію ставлення органів влади до досліджуваного політичного угруповання.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Незважаючи на те, що в останні десятиліття в українській та зарубіжній історіографії з'явилася значна кількість наукових робіт, присвячених дослідженню чорносотенного руху, особливості їхньої діяльності у Волинській губернії досліджені недостатньо. Участь православного духовенства у монархічних політичних структурах розглянув А. О. Іванов (Іванов : 2021). В іншій праці вченого розглянуто проблематику російського націоналізму на основі статей і проповідей архієпископа Антонія (Іванов : 2019). Значний обсяг інформації про діяльність російських монархістів вміщено й у праці Ю. І. Кір'янова (Кір'янов : 2001). Проте, попри наявність значного фактологічного й аналітичного матеріалу, у названих вище працях досліджено діяльність чорносотенців у межах

імперії, а діяльність Почаївського відділу СРН практично не розглянуто Зародження та початок чорносотенців на Волині проаналізував Я. Цецик (Цецик : 2020) та інші науковці.

Для об'єктивного розкриття ролі органів влади і православного духовенства у формуванні позитивного іміджу чорносотенців на Волині у досліджуваній період автором використано комплекс архівних документів, що зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (далі – ЦДІАК України) (Ф. 442. Канцелярія київського генерал-губернатора, Ф. 1335. Волинське губернське жандармське управління, м. Житомир, Волинської губернії). У цих документах міститься значний обсяг інформації про ставлення органів влади до СРН, переслідування опонентів організації, про інформування чорносотенцями силових структур про начебто «антиурядові» висловлювання опонентів СРН. Великий масив таких же документів зберігається у фондах Державного архіву Житомирської області (далі – ДАЖО) (Ф. 70. Канцелярія волинського губернатора, Ф. 79. Житомирська жіноча гімназія «святої Анастасії»). Ці документи яскраво висвітлюють те, як переслідувалися опоненти організації, як вони каралися за висловлювання проти чорносотенців, а також дають змогу проаналізувати діяльність жіночої гімназії імені «святої Анастасії», відкритої завдяки старанням союзників. Документи Державного архіву Тернопільської області (далі – ДАТО) (Ф. 258. Духовний Собор Почаївської Успенської лаври) дозволяють детально проаналізувати ключові напрями діяльності Почаївського відділу СРН, довести їхню співпрацю з органами імперської влади, показати роль у цьому православного духовенства.

Окрему й надзвичайно важливу групу документів складають матеріали періодичної преси, що видавалася чорносотенцями на Волині – насамперед «Почаевского листка», на сторінках якого надруковано багато статей, які поширювали ідеологію організації, де зображали «Союз» захисником інтересів селян, і так формували в їхній свідомості імідж захисника самодержавства, православної віри й селян.

Мета статті. У запропонованому дослідженні автор поставив за мету на основі архівних документів з'ясувати роль органів влади і православного духовенства у формуванні позитивного іміджу чорносотенців на Волині на початку ХХ ст., задля отримання певних політичних дивідендів.

Виклад основного матеріалу. Відразу ж після утворення СРН православне духовенство брало активну участь у діяльності чорносотенних структур. Значна кількість церковних ієрархів імперії були почесними членами чорносотенних організацій, а окремі з них стали почесними головами відділів «Союзу», як, зокрема, архієпископ Волинський і Житомирський Антоній (Іванов, 2021 : 252). На Волині біля витоків чорносотенного руху стояло православне духовенство, а його ідейним натхненником був єпископ Волинський і Житомирський Антоній. Ідеологію організації також пропагували пресові органи, що видавалися РПЦ, а провідним центром чорносотенців стала Почаївська Лавра (Цецик, 2020 : 36).

Намагаючись підняти свій авторитет, союзники в одній із статей наголошували на тому, що Константинопольський патріарх, ознайомившись із цілями та завданнями «Союзу», благословив їх, побажавши досягнути поставленої мети (Патриаршее, 1906 : 322).

Аналіз архівних документів свідчить, що чорносотенні видання не потребували додаткових затрат. Так, архіандрит Віталій інформував Лаврський собор, що за 1907 р. прибуток від випуску «Почаевского листка» складав 5 751 крб. 31 коп., а від «Почаевских известий» – 4 314 крб. 93 коп. Сумарно – 10 076 крб. 24 коп., що повністю покрило собівартість випуску обох видань (ДАТО. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 4655. Арк. 110).

З огляду на те, що названі вище видання друкувалися Почаївською Лаврою, їх цензором могла бути лише духовна особа. 6 листопада 1908 р. Синод призначив цензором надвірного радника О. Зубова (ДАТО. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 4684. Арк. 1). Незабаром між архіандритом Віталієм і ним розпочалося протистояння. О. Зубов був противником публікації статей про доцільність виселення євреїв, що жили поза межами «смуги осілости», його позицію підтримав і Собор Лаври (ДАТО. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 4684. Арк. 5-6). Принагідно слід зауважити, що, називаючи іудеїв «ворогами христової віри», архієпископ Антоній водночас закликав православних вчитися у них «вірності своєму закону, працелюбності, ставленню до родини» (Іванов, 2019 : 62).

Ситуація з «Почаевскими известиями» була складною. Відповідно до указу Миколи II від 14 червня 1909 р. Синод РПЦ розглянув пропозицію обер-прокурора та лист П. А. Столипіна про публікацію в «Почаевских известиях» «образливих для посадових осіб статей і заміток». Зокрема, 20 травня 1909 р. опубліковано статтю з «образливими» для військового міністра зауваженнями. До цього редакція отримала низку коментарів за публікацію статей подібного змісту. Тому прем'єр-міністр вимагав вжити «рішучих заходів», зобов'язати дотримуватися «рамки пристойності та законності». Синод прийняв рішення заборонити видання «Почаевских известий» (ДАТО. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 4736. Арк. 1–2).

Незабаром замість «Почаевских известий» розпочали видавати журнал «Русский инок», а редактора – архімандрита Віталія – зобов'язали отримати дозвіл для його видання й у МВС (ДАТО. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 4763. Арк. 8-9зв.).

Чорносотенці важливу увагу приділяли тим пресовим органам, які підтримували їхню ідеологію. На Волині до них належали «Почаевский листок», «Почаевский инок» та «Волинская жизнь» (ДАТО. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 4700. Арк. 11 зв. – 13 зв.).

Лише 13 серпня 1910 р архієпископ Антоній затвердив «Положення про друкарню Почаєво-Успенської Лаври». Її очолював архімандрит, а помічниками були ієромонахи. Щоб не допускати фінансових зловживань, прибутки надходили у Лаврську скарбницю й «записувалися в особливу друкарську прибуткову книгу», а про видатки доповідали Духовному собору (ДАТО. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 4796. Арк. 6–6зв.). Архімандрит Віталій інформував архієпископа Антонія, що книги, надруковані у Лаврській друкарні, користувалися підвищеним попитом, і пропонував усі прибутки залишати в розпорядженні друкарні (ДАТО. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 4796. Арк. 18).

Так, незважаючи на заборону одного видання СРН за критику уряду їм вдалося досить швидко розпочати випуск іншого. Однак вони вже не ризикували критикувати вищих посадовців імперії. Їх головним редактором був архімандрит Віталій, який, користуючись підтримкою архієпископа Антонія, відігравав провідну роль у наповненні номерів чорносотенних видань.

Діяльність керівників волинських чорносотенців не залишалася непоміченою імперською владою. Так, у 1908 р. архієпископа Антонія нагороджено орденом святого Володимира II ступеня, а архімандрита Віталія – тим же орденом IV ступеня (ДАТО. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 4627. Арк. 1–10).

Керівництво РПЦ також регулярно відзначало діячів СРН. Так, у 1910 р. з нагоди дня народження Миколи II декілька функціонерів СРН отримали від Синоду нагороди. Ієромонах Почаївської Лаври Михайло отримав наперсний хрест, священники з Кременецького повіту І. Чайковський та В. Борщевський – камилавки (Союзныя в, 1910 : 14–15).

Отже, нагородження провідних та відомих діячів чорносотенного руху, (а це відбувалося неодноразово) сприяло зростанню їхнього авторитету серед населення. Інформація про це регулярно друкувалася у союзній пресі.

Восени 1906 міністру внутрішніх справ імперії скерували клопотання про надання дозволу на проведення у Києві позапартійного з'їзду російських людей з Київської, Подільської та Волинської губерній, для їх об'єднання навколо спільної політичної платформи під час виборів до Думи (ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 636. Спр. 545. Арк. 1–2). Це клопотання підтримав київський-генерал губернатор В. О. Сухомлинов, а вже 25 жовтня дозволили його провести (ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 636. Спр. 545. Арк. 4-6). Незабаром з'їзд відбувся.

11 березня 1907 р. в Овручській народній чайній Товариства народної тверезості заступник керівника місцевого відділу СРН Тютін інформував присутніх про цілі й завдання організації. Місцеві євреї, В. Юсим і Л. Розенберг, вступили з ним у суперечку, «намагаючись зганьбити діяльність Союзу» (ДАЖО Ф. 70. Оп. 2. Спр. 44. Арк. 1–2). Невдовзі їх затримано поліцією й покарано.

11 червня 1907 р. у Житомирі чорносотенці, очолювані Красильниковим, з нагоди освячення їхнього прапора у кафедральному соборі організували врочисту ходу з корогами, портретами імператорської родини, під час якої співали «Боже, царя бережи». Перехожі незалежно від конфесії знімали перед ними шапки. Коли процесія підійшла до готелю «Франція», на балконі якого перебував заступник прокурора Житомирського окружного суду Бедров, той не зняв головного убору, що викликало обурення. Лише після повторної вимоги він його зняв і лише тоді процесія рушила далі (ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 857. Спр. 253. Арк. 1–2).

Поведінка заступника прокурора викликала обурення чорносотенців, які висунули вимогу «очистити лави чиновників від осіб, що ображають все російське», а керівник Житомирського відділу СРН Красильников звернувся до губернатора з вимогою про його відставку (ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 857. Спр. 253. Арк. 3).

16 червня 1907 р. волинський губернатор інформував київського генерал-губернатора про те, що «сторонні особи легко» отримували дозвіл на побачення з «політичними в'язнями» у Житомирській в'язниці, про що він повідомив прокурора Житомирського окружного суду. Останній звільнив Бедрова із займаної посади (ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 857. Спр. 253. Арк. 3).

4 січня 1908 р. волинський губернатор інформував київського генерал-губернатора про те, що 10 жовтня 1907 р. у будинок союзного старости (с. Гаїв-Дев'ятинськ, Кременецького повіту) І. Довбета зайшов солдат прикордонної варті – К. Т. Сердюченко. Він заявив, що Біблію друкували з метою «задурити голови простим людям», а «правда є лише у жидівському талмуді»; обурювався, що духовенство мало землю, отримувало заробітну плату й «нічого не робило». Розслідування цього випадку доручили командирю бригади прикордонної варті (ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 858. Спр. 75. Арк. 1). Про цей факт союзник повідомив священника, а той, цілком ймовірно, проінформував поліцію.

Отже, аналіз наведених документів свідчить про те, що чорносотенці користувалися підтримкою органів влади, а тих, хто відкрито протидіяв організації, затримувала поліція. Високопосадовці, які, на думку союзників, «ображали» їхні цінності, могли бути звільнені із займаних посад. Це сприяло формуванню іміджу чорносотенців як надзвичайно впливової структури. Ототожнюючи себе як захисників самодержавства і православної церкви, союзники не цуралися інформувати силові структури про антиурядові розмови, виступи.

Дивіденди від підтримки органами влади та православним духовенством не забарилися. Станом на 1908 р. на Волині функціонувало 1408 осередків СРН. Щодо їх чисельності, то у документах немає інформації про склад низки сільських відділів. Окремі налічували понад тисячу осіб, а деякі – 1–7. Значну кількість очолювали служителі культу (ДАТО. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 4624. Арк. 2–15 зв.).

Союзними окружними старостами на Волині були лише священники РПЦ (ДАТО. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 4624. Арк. 16-16зв.).

Для порівняння, у Липовецькому повіті Київської губернії функціонувало 5 відділів СРН, Радомисльському і Таращанському повітах – по 1, Уманському – 10 відділів СРН. У Подільській губернії діяло 123 відділи і підвідділи СРН. Чисельність багатьох із них не вказана у документі (ДАТО. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 4624. Арк. 20 зв.–22).

На Волині таке становище зберігалося й у наступні роки. Так, окружним союзним старостою 1-го округу Ковельського повіту у 1910 р. затвердили священника О. Рафальського, а членами ради священників – Г. Лобачевського та С. Сингалевича. Керівництвом 4-го округу Рівненського повіту (союзним старостою та членами ради) переобрали священника І.Вакуловича, а ради – С. Бичковського, та С. Шаравського (Союзныя а. 1910 : 14).

У 3-му окрузі Володимир-Волинського повіту головою окружної ради СРН обрали благочинного 3-го округу Володимир-Волинського повіту А. Бордюговського, його заступником – священника Д. Мироновича, а членами ради – священників В. Львовича, М. Журковського, А. Михалевича, М. Рафальського, союзним старостою священника – Г. Юркевича (Вновь , 1910 : 15).

Але потрібно враховувати, що у межах імперії після 1907 р. за наступні п'ять років російські монархісти поступово втратили свої впливи (Кір'янов, 2001 : 108).

Ці тенденції не оминули й Волинь. Це наочно ілюструє таємне листування між волинським губернатором та київським генерал-губернатором. Напередодні виборів до IV Думи волинський губернатор запропонував заручитися підтримкою СРН за умови об'єднання з «російськими землевласниками». Генерал-губернатор вважав цю ідею не лише небажаною, але й нездійсненною. Архімандрит Віталій завдяки підтримці архієпископа Антонія був надзвичайно популярним на Волині, а його усунення від участі у виборах було не лише «неможливе, а навіть небезпечне». У зв'язку з цим пропозицію волинського губернатора спертися під час виборів на СРН (за умови усунення Віталія) вважали неприпустимою. Генерал-губернатор вважав за доцільне не усувати Віталія від виборчого процесу, а навпаки, розпочати з ним та архієпископом Антонієм переговори щодо кандидатур майбутніх депутатів. Наявність блоку з духовенством та СРН могло сприяти обранню до Думи всіх 13 депутатів, які «відстоювали б російські державні інтереси» (ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 642. Спр. 494. Арк. 1).

Щодо впливів СРН, то у багатьох місцевостях Волині спостерігалося послаблення його позицій, і не лише серед селян, а й частини духовенства, незадоволеного політикою єпископа Никона й архімандрита Віталія. Головною причиною була «земельна політика» Віталія, яка вплинула на взаємовідносини між священниками і парафіянами. Селяни обґрунтовували позицію, що не лише земля «панів» мала перейти до них, а також і церковна. Найбільші антагонізми викликало проведення розверстування, заохочуване Віталієм втручання селян у фінансові справи притчів, зобов'язання їх брати участь в організації союзних крамниць, вкладати кошти в організований ним банк тощо. Багато священників не бажали займатися політичною діяльністю вважаючи, що політична діяльність союзників не «відповідала їхньому духовному сану». Вони навіть були готові «негайно розірвати свої стосунки з Почаївським відділом СРН», якби не покровительство з боку архієпископа Антонія, змушування ним брати участь у роботі союзу «всіма доступними засобами» (ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 642. Спр. 494. Арк. 6 зв.–7).

Порівнюючи ситуацію з 1907 р., констатувалося, що завдяки енергійній діяльності архімандрита Віталія у Волинській губернії вдалося нейтралізувати вплив іногородців і «провести у Думу російських людей». Ключову роль у цьому відіграло духовенство, а більшість «російських землевласників співчували їхній агітації». У зв'язку з цим вдалося «нейтралізувати вплив поляків і євреїв».

Під час виборів до IV Думи розстановка політичних сил виглядала дещо по-іншому. Позиції чорносотенців не були такими міцними, органи влади вважали, що волинське духовенство без адміністративного впливу архієпископа Антонія «з попередньою жвавістю не

.....
підтримуватиме його кандидатів». Єпископ Никон і архімандрит Віталій завдяки «своїм грубим витівкам» проти поміщиків як класу, а особливо проти окремих осіб здобули загальну ненависть у губернії. Під час виборів вони могли розраховувати лише на підтримку з боку окремих поміщиків в Острозькому, Кременецькому та Луцькому повітах. Щодо «непопулярності архімандрита» серед євреїв і поляків мова взагалі не йшла. Це й викликало побоювання за результати виборів (ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 642. Спр. 494. Арк. 9–9зв.).

Аналіз низки архівних документів свідчить про те, що частина волинських священників була незадоволена діяльністю «Союзу» й відкрито висловлювала свою позицію. Так, у заяві селян-союзників стверджувалося, що восени 1910 р. від священника с. Верещаки, Кременецького повіту, Л. Коркушка після молебня чули «антиурядові висловлювання» (ЦДІАК України. Ф. 1600. Оп. 1. Спр. 392. Арк. 1). Лише 10 січня 1912 р. жандармський ротмістр Жилін прийняв рішення розпочати слідство за висловлювання Л. Коркушка, що мали ознаки закликів до «повалення існуючого ладу». Окрема увага акцентувалася на тому, що він стверджував, що члени СРН були «першими революціонерами» й радив селянам «не записуватися в організацію» (ЦДІАК України. Ф. 1600. Оп. 1. Спр. 392. Арк. 3). На початку 1912 р. про висловлювання Л. Коркушка проінформували й волинського і житомирського архієпископа Антонія (ЦДІАК України. Ф. 1600. Оп. 1. Спр. 392. Арк. 38). 21 березня 1912 р. начальник Волинського губернського жандармського управління висловив думку про доцільність проведення «обережного» розслідування щодо священника Л. Коркушка, адже його слова «могли підірвати авторитет» усього волинського духовенства (ЦДІАК України. Ф. 1600. Оп. 1. Спр. 392. Арк. 43–43зв.).

Так, органи влади робили усе можливе, щоб зберегти впливи СРН у краї, і тим самим підтримували створений організацією та православним духовенством позитивний імідж чорносотенців. Однак значна частина православного кліру була незадоволена діяльністю очільників «Союзу», а окремі з них відкрити переконували селян не вступати до нього.

16 травня 1911 р. попечитель Київського навчального округу повідомив керівника житомирського відділу СРН генерал-майора у відставці Красильникова, що 28 квітня 1911 р. імператор дозволив відкрити у місті жіночу гімназію відповідно до положення 26 травня 1869 р., а обер-прокурор Синоду не заперечував проти присвоєння їй назви імені «Святої Анастасії». Гімназія відкривалася за кошти СРН, передбачався 7-річний курс навчання з платою 60 крб. на рік і додатково 5 крб. за вивчення необов'язкових предметів (К открытию, 1911 : 24). Незабаром цей навчальний заклад розпочав свою діяльність.

Упродовж 1912–1913 навчального року Житомирська жіноча гімназія імені святої Анастасії за навчання учнів 1–6 класу отримала 9 885 крб., а для утримання навчального закладу необхідно 14 520 руб., тобто на 4 635 крб. більше від отриманого прибутку. Це вважалося «непосильним для Житомирського відділу» СРН (ДАЖО. Ф. 79. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 4).

13 грудня 1912 р. рада Житомирського відділу СРН прийняла рішення «кошторис з утримання гімназії святої Анастасії прийняти», залишивши у силі «обіцяне при відкритті гімназії своє зобов'язання» (ДАЖО. Ф. 79. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 6).

До цього навчального закладу союзники обмежили вступ полякам, поставивши перед собою мету «виховання осіб російської національності» (ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 862. Спр. 90. Арк. 17).

Отже, відкриття у Житомирі жіночої гімназії чорносотенці використовували також і для того, щоб продемонструвати своє ставлення до освіти і ще раз засвідчити підтримку росіян.

Щодо діяльності союзників на Волині, то тут активно діяв Житомирський відділ СРН, який пропагував «все російське» й об'єднував росіян різних станів, Керував відділом генерал-майор у відставці Красильников. Для пропаганди своєї ідеології СРН видавав газету «Жизнь Волини». Також створено благодійну організацію, яка надавала «посильну допомогу» найбільшій частині росіянам. У Кременецькому повіті при Почаївській Лаврі функціонував відділ СРН, який проводив активну та цілеспрямовану роботу з протидії польським впливам. Почаївський відділ СРН очолював архімандрит Віталій, який надавав «матеріальну допомогу» православним селянам, її головною метою була боротьба з «єврейським економічним засиллям» (ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 862. Спр. 90. Арк. 16–17).

Важливу увагу при формуванні свого іміджу волинські чорносотенці приділяли зустрічам членів організації з російським імператором. В одній із статей писалося, що 23 листопада 1911 р. у Царському Селі імператор Микола II прийняв делегацію з 23-х діячів СРН, очолювану А. І. Дубровіним, який виголосив вірнопідданську промову. У своїй відповіді імператор подякував тим, хто приєднався до СРН. Інші члени делегації одностайно засвідчили про повну підтримку державної політики та запевнили, що її підтримують усі чорносотенці (Союзныя с, 1911 : 18–22).

Одним із важливих напрямів діяльності СРН було проведення місіонерських курсів. Так, відповідно до розпорядження архієпископа Антонія з 19 до 26 вересня 1910 р. відбулися

місіонерські курси для 40 священників Волинської єпархії та ревнителів СРН, яких він розпорядився поселити в лаврському готелі та забезпечити харчуванням (ДАТО. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 4760. Арк. 1).

Напередодні для них коштом архієпископа Антонія надрукували чимало союзних брошур (ДАТО. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 4760. Арк. 14). Частина виділених ієрархом коштів Духовний собор використав на «утримання слухачів місіонерських курсів», про що й проінформував консисторію (ДАТО. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 4760. Арк. 18).

Пропагуючи свою ідеологію, чорносотенці напередодні Першої світової війни детально інформували про відкриття нових відділів СРН, які, як правило, очолювали служителі культури. Так, 10 лютого 1913 р. у с. Рудки, Луцького повіту, створили відділ СРН на чолі зі священником В. Ясинським, а його члени мали захищати православну віру та самодержавне правління від посягань інославців та іновірців (Гутовский, 1913 : 10). Того ж дня у с. Дідичі, Дубенського повіту, завдяки цілеспрямованій роботі місцевого священника Т. Семенюка розпочав роботу відділ СРН. Упродовж кількох місяців після богослужінь парафіяни відвідували школу, де слухали «патріотичні промови», завдяки яким вдалося розбудити у «недовірливих і неосвічених парафіян патріотичні почуття до держави та самодержавства» (Голоскевич, 1913 : 11–12).

Важливу роль чорносотенці відводили й інформуванню про різні напрями роботи чинних відділів СРН та висвітлення ролі у цьому священників. В одній зі статей з цього приводу писалося, що хоча Милятинський відділ (Острозький повіт) був багаточисельним, але «дуже-дуже сонним». Він не мав ні свого прапора, ні споживчого кооперативу. Його керівник – священник А. Лотоцький – прийняв рішення активізувати діяльність осередку, «провівши розмови» з місцевими селянами, й заручився їх підтримкою щодо відкриття торговельного закладу та збору коштів на «союзний прапор». Під приміщення магазину мали використовувати приміщення школи, що знаходилася у центрі села, після будівництва нового (Священник, 1910 : 23).

Отже, як бачимо, чорносотенці важливу роль приділяли інформуванню про утворення нових відділів, висвітлювали позитивні моменти роботи вже наявних. Це робилося з чітко окресленою метою: сформуванню в очах широких верств суспільства образ надпотужної і впливової організації, що активно розвивалася, залучаючи до своїх лав усе більше й більше нових членів.

Висновки. Так, з моменту свого утворення чорносотенці поряд з поширенням ідеології, формуванням організаційної мережі велику увагу приділяли формуванню іміджу організації. Як свідчить проведений аналіз документів, головну роль у цьому відігравало православне духовенство, а органи влади їх всіляко підтримували. Переслідування опонентів організації, звільнення з посад високопоставлених чиновників за «неповагу» в очах широких верств суспільства створювали образ всесильної структури. Одним із елементів, який вдало використовували у цьому напрямі діяльності союзники, була публікація статей про зустріч імператора з членами організації. Це показувало, що вони користувалися його підтримкою. Одночасно з цим органи влади використовували волинських лідерів чорносотенців, щоб досягти потрібного результату на виборах до Думи. Але попри всі потуги позиції Почаївського відділу СРН поступово послаблювалися, а частина духовенства була незадоволена діяльністю його очільників. Органи влади намагалися не надавати розголосу цьому, щоб не підірвати авторитет цього політичного угруповання.

Подяка. Висловлюю вдячність членам редакційної колегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримував фінансової підтримки для дослідження та / або публікації цієї статті.

Джерела та література:

Вновь... (1910). Вновь избранные окружные союзные советы. *Почаевский листок*, 22. 17 июня. 15.

Гутовский, В. (1913). Гутовский В. Акт об открытии отдела С. Р. Н. в с. Рудках, Луцкого уезда. *Почаевский листок*, 12. 30 марта. 12.

Голоскевич, О. Н. (1913). Голоскевич О. Н. Открытие отдела Союза Русского Народа в с. Дидычах, Дубенского уезда. *Почаевский листок*, 12. 30 марта. 11–12.

ДАЖО – Державний архів Житомирської області.

ДАТО – Державний архів Тернопільської області.

Иванов, А.А. (2021). Иванов А. А. Православное духовенство и правые политические движения в России начала XX века (по материалам периодической прессы). *Научный диалог*. 1. 250–269. DOI: 10.24224/2227-1295-2021-1-250-269 .

Иванов, А. (2020). Иванов А. А. Проблематика русского национализма в статьях и проповедях митрополита Антония (Храповицкого). *Русин*. 2019. Т. 58. 58-78. DOI: 10.17223/18572685/58/5.

- Кириянов, Ю. (2001) Кириянов Ю. И. (2001). Правые партии в России. 1911-1917 гг. М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН). 2001. 464 с.
- К открытию** (1911). К открытию в г. Житомир женской гимназии св. Анастасии. *Почаевский листок*. 1911. 4 июня. 19. 24.
- Патриаршее** (1906). Патриаршее благословение союзу русского народа. *Прибавление к Почаевскому листку за 1906 год*. 29. 322.
- Священник** (1910). Священник Лотоцкий А. Милятинский Отдел С.Р.Н. *Почаевский листок*, 36–37. 28 сентября. 23.
- Союзная... а** (1910). Союзная дела. Вновь избранные по Союзу. *Почаевский листок*, 22. 3 июля. 1910. 14.
- Союзная... б** (1910). Союзная дела. Награждение союзников. *Почаевский листок*, 24. 17 июня. 1910. 14–15.
- Союзная... с** (1911). Союзная дела. Счастливый день. *Почаевский листок*. 47–48. 16 декабря. 18–22.
- ЦДІАК України** – Центральний державний історичний архів України в м. Києві.
- Цецик, Я** (2020). Цецик Я. Зародження та початок діяльності чорносотенців на Волині. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. Збірник наукових праць. Вип. 33. Вінниця, 2020. 35–43. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2020-33-35-43>.*

Ярослав Цецик

Национальный университет водного хозяйства и природопользования
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

Архивные документы о роли органов власти и православного клира в формировании положительного имиджа черносотенцев на Волини в начале XX в.

Аннотация. Целью статьи является исследование роли органов власти и православного духовенства в формировании положительного имиджа Союза русского народа на Волини в начале XX в. Автором исследованы комплексы архивных документов, в которых отражены ключевые направления деятельности органов имперской власти и православного духовенства в формировании положительного имиджа Почаевского отдела Союза русского народа в исследуемый период. **Методология исследования** основана на использовании специальных исторических методов (хронологического и сравнительно-исторического) и общенаучных (анализа, синтеза и обобщения), статистического метода, в сочетании с принципами историзма, объективности и полифакторности создали необходимые условия для беспристрастного освещения поставленных задач. **Научная новизна работы** заключается в том, что автор на основе архивных документов и материалов периодической печати выяснил роль органов власти и православного духовенства в формировании положительного имиджа черносотенцев. Значительная часть архивных документов данной работой вводится в научный оборот впервые. **Выводы.** В результате событий первой русской революции имперская власть пошла на ряд беспрецедентных уступок, в соответствии с манифестом от 17 октября 1905 была разрешена деятельность политических партий. Осенью того же года в результате объединения ряда монархических структур был создан Союз русского народа. Вскоре Волынская губерния стала одним из ведущих центров черносотенного движения в империи. Черносотенцы пользовались поддержкой органов имперской власти, а на Волини у истоков организации стояло православное духовенство, которое сыграло ключевую роль в формировании организационной сети СРН. Находясь на основе незыблемости основ самодержавия и православной церкви и одновременно проводя активную деятельность, направленную на дискредитацию своих оппонентов, черносотенцы важное внимание уделяли формированию своего положительного имиджа. Активное участие в этом принимали и православное духовенство региона. Благодаря поддержке органов власти им за достаточно короткий промежуток времени удалось сформировать имидж «защитников крестьян и православной веры», при этом обвиняя во всех общественных бедах оппонентов инородцев и иноверцев. С одной стороны, это способствовало росту авторитета СРН, а с другой – обостряло и без того сложные межконфессиональные и межнациональные взаимоотношения на Волини.

Ключевые слова: черносотенцы, архивные документы, Волинь, имидж, органы власти, православное духовенство.

Yaroslav P. Tsetsyk

National University of Water and Environmental Engineering (Ukraine)
(PhD) History, Associate Professor

Archival Documents About the Role of the Authorities and the Orthodox Clergy in the Formation of the Positive Image of the Black Hundreds in Volhyn at the Beginning of the 20th century

The aim of the article is to study the role of the authorities and the Orthodox clergy in the formation of a positive image of the Union of the Russian people in Volhyn at the beginning of the 20th century. The author studies a set of archival documents which highlight the key activities of the imperial authorities and the Orthodox clergy in the formation of a positive image of the Pochaiv branch of the Union of the Russian people in the period under study. The research methodology is based on the use of special historical methods (chronological and comparative-historical) and general scientific (analysis, synthesis, and generalization), statistical method, which in combination with the principles of historicism, objectivity, and multifactoriality created the necessary conditions for unbiased coverage. The scientific novelty of the work is that the author, on the basis of archival documents and periodicals, clarified the role of the authorities and the Orthodox clergy in forming a positive image of the Black Hundreds. Much of the archival documents of this work are introduced into scientific circulation for the first time. Conclusions. As a result of the events of the first Russian revolution, the imperial government made a number of unprecedented concessions, and in accordance with the manifesto of October 17, 1905, the activities of political parties were allowed. In the autumn of the same year, as a result of the unification of a number of monarchical structures, the Union of the Russian People was formed. Soon Volyn province became one of the leading centers of the Black Hundred movement in the empire. The Black Hundreds enjoyed the support of the imperial authorities, and in Volhynia at the origins of the organization stood the Orthodox clergy, who played a key role in forming the organizational network of the URP. Being on the foundations of the inviolability of the foundations of the autocracy and the Orthodox Church and at the same time carrying out active activities aimed at discrediting their opponents, the Black Hundreds paid important attention to the formation of their positive image. The Orthodox clergy of the region also took an active part in this. Thanks to the support of the authorities, they managed to form the image of 'defenders of the peasants and the Orthodox faith' in a relatively short period of time, while blaming opponents of foreigners and non-believers for all the public troubles. On the one hand, this contributed to the growth of the URP's authority, and on the other hand, it exacerbated the already complex interfaith and interethnic relations in Volyn.

Key words: Black Hundreds, archival documents, Volyn, image, authorities, Orthodox clergy.

References:

- Vnov** (1910). Vnov izbrannyye okruzhnyie soyuznyie sovetyi [Newly elected district union councils] *Pochaevskiy listok*, № 22. 1910. 17 iyunya. 15. [in Russian].
- Gutovskiy** (1913). Gutovskiy V. Akt ob otkrytii otdela S. R. N. v s. Rudkakh, Lutskago uezda [The act of opening the department of S.R.N. in the village. Rudkakh, Lutskago district]. *Pochaevskiy listok*, № 12. 1913. 30 marta. 12. 10. [in Russian].
- Goloskevich** (1913). Goloskevich O. N. Otkrytie otdela Soyuza Russkago Naroda v s. Didychah, Dubenskogo uezda [Opening of the department of the Union of the Russian People in the village. Didychakh, Dubensky district]. *Pochaevskiy listok*, № 12. 1913. 30 marta. 11–12. [in Russian].
- DAZO** – Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti [State Archive of Zhytomyr Region]. [in Ukrainian].
- ДАТО** – Derzhavnyi arhiv Ternopltskoi oblasti [State Archives of Ternopil region]. [in Ukrainian].
- Ivanov** (2021). Ivanov A. A. Pravoslavnoe duhovenstvo i pravyye politicheskie dvizheniya v Rossii nachala XX veka (po materialam periodicheskoy pressy) [Orthodox clergy and right-wing political movements in Russia at the beginning of the twentieth century (based on materials from periodicals)]/ *Nauchnyy dialog*. 1. 250–269. DOI: 10.24224/2227-1295-2021-1-250-269. [in Russian].
- Ivanov** (2021). Ivanov A. A. Problematika russkogo natsionalizma v statyakh i propovedyakh mitropolita Antoniya (Hrapovitskogo) [The Problems of Russian Nationalism in the Articles and Sermons of Metropolitan Anthony (Hrapovitsky)]. *Rusin*. 2019. T. 58. S. 58–78. DOI: 10.17223/18572685/58/5. [in Russian].
- Kiryanov** (2001) Kiryanov Yu. I. Pravyie partii v Rossii. 1911–1917 gg. [Right-wing parties in Russia. 1911–1917] M. : Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya (ROSSPEN). 2001. 464 s. [in Russian].
- K otkryitiyu** (1911) K otkryitiyu v g. Zhitomir zhenskoy gimnazii sv. Anastasii [To the opening of the women's gymnasium of St. Anastasia]. *Pochaevskiy listok*. № 19 1911. 4 iyunya. 24. [in Russian].

.....
Patriarshee (1906). Patriarshee blagoslovenie soyuzu russkago naroda [Patriarchal Blessing to the Union of the Russian People]. *Pribavlenie k Pochaevskomu listku za 1906 god. № 29. 322.* [in Russian].

Svyaschennik (1910). Svyaschennik Lototskiy A. Milyatinskiy Otdel S.R.N [Milyatinsky Department S.R.N.]. *Pochaevskiy listok, № 36–37. 28 sentyabrya. 23.* [in Russian].

Soyuznyiya a (1910). Soyuznyiya dela. Vnov izbrannyye po Soyuzu [Allied affairs. Newly elected in the Union]. *Pochaevskiy listok, № 22. 3 iyulya. 1910. 14.* [in Russian].

Soyuznyiya b (1910). Soyuznyiya dela. Nagrazhdenie soyuznikov [Allied affairs. Rewarding allies]. *Pochaevskiy listok, № 24. 17 iyunya. 1910. 14–15.* [in Russian].

(Soyuznyiya c) (1911). Soyuznyiya dela. Schastlivyy den [Allied affairs. Happy day]. *Pochaevskiy listok. № 47–48. 16 dekabrya. 18–22.* [in Russian].

TSDIAK Ukrayini – Tsentralniy derzhavniy Istorichniy arhiv UkraYini v m. Kievi [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv]. [in Ukrainian].

Tsetsik (2020). Tsetsik Ya. Zarodzhennya ta pochatok dlyalnosti chornosotentslv na Volini [Origin and beginning of the Black Hundreds in Volhynia] *Naukovl zapiski VInnitskogo derzhavnogo pedagoglchnogo unlvrsitetu im. Mihayla Kotsyubinskogo. Serlya : Istorlya. Zbirnik naukovih prats. Vip. 33. VInnitsya, 2020. 35–43. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2020-33-35-43>.* [in Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 04.07.2021 р.
Статтю рекомендовано до друку 11.08.2021 р.